
Journalistiek van de herensociëteit

De *Leeuwarder Courant* en de stad (1879-1940)

Marcel Broersma

In het begin van de negentiende eeuw werden de doden uit de stad verwijderd. Begraven in kerken of op grafvelden binnen de wallen werd om hygiënische redenen verboden. Daarom moest Leeuwarden in 1829 een nieuw kerkhof aanleggen, een opdracht die werd gegund aan de tuinarchitect L.P. Roodbaard. Diens romantische, landschappelijke ontwerp nodigde uit tot wandelen op de begraafplaats – een verpozing die snel populair werd. ‘Hier wordt U, voor gij sterft, een lusthof aangeboden’ zou als toepasselijke boodschap het toegangshek sieren. En zo gebeurde het dat de Leeuwarders op zondag gingen wandelen in een miniatuuruitvoering van hun eigen stad. De Algemene Begraafplaats laat zich namelijk beschouwen als een representatie van de Leeuwarder samenleving. De ruimte was verdeeld in vier perken, die weer waren opgedeeld in vijf afdelingen. In de eerste twee afdelingen, verenigd in één perk, werden de adel en de rijke burgerij begraven. De iets grotere derde klasse was bestemd voor de kleine burgerij, terwijl de arbeiders en minvermogenden rustten in de vierde en vijfde afdeling die het grootst waren.¹

Dat er in de negentiende eeuw bij leven en welzijn een strikte en zorgvuldig in stand gehouden ‘standsverdeling’ bestond, was voor tijdgenoten evident. Deze werd, zo bleek op het kerkhof, ook na de dood voortgezet. Pieter Jelles Troelstra onderscheidde in zijn memoires vier sociale groepen in het Leeuwarden van rond 1875. Allereerst noemde hij de ‘leidende kringen’: de bestuurselite, rechterlijke macht, advocatuur, hoge ambtenaren en gefortuneerde zakenlieden. Zij ontmoetten elkaar in de Groote Sociëteit. Hierna volgde de ‘deftige burgerij’ bestaande uit kooplieden en fabrikanten, die domicilie hield in de burgersociëteit Amicitia. Het onderscheid tussen deze groepen was overigens klein – zoals Roodbaard ook in zijn ontwerp voor de begraafplaats tot uitdrukking bracht. Zij kwamen elkaar tegen in de gemeenteraad, de schouwburg en tal van verenigingen en gezelschappen. Bovendien woonden beide groepen bij elkaar in de deftige herenhuizen aan de Leeuwarder grachten. De derde stand, de ‘kleine burgerij’, werd gevormd

door lagere ambtenaren, winkeliers, ambachtslieden en kantoorpersoneel. De basis van de sociale piramide bestond tenslotte uit de arbeiders, vaak zonder vaste betrekking, die ongeveer zeventig procent van de bevolking uitmaakten. Zij woonden aan de rafelranden van de stad, dicht opeengepakt in de wirwar van steegjes achter de grachten, op de vochtige dwingers en in de buitenwijken. Ze ontmoetten elkaar in de kroegen en op straat, bijvoorbeeld wachtend op werk bij de brug over het Vliet die de toegang vormde tot de stad vanuit de aan het kanaal gelegen volkswijk.³ Bij de aanleg van de Transvaalwijk na 1905 werd de standensamenleving nog ruimtelijk tot uitdrukking gebracht. De bovenste twee sociale groepen vonden een plaats aan de deftige Emmakade, terwijl de middenstand de parallel gelegen straten daarachter bezette en de 'werkmansstand' op de derde rang moest plaatsnemen.³

Het begrip stedelijke samenleving kan gemakkelijk tot verwarring leiden. In een stad leefden de verschillende sociale groepen immers niet zozeer met elkaar, maar vooral naast elkaar. Het onderscheid tussen de diverse geleidingen van de bevolking kwam tot stand en werd onophoudelijk bevestigd in de openbaarheid. In ruimtelijk opzicht werd het bijvoorbeeld zichtbaar gemaakt doordat men in verschillende delen van de stad woonde en op verschillende locaties deelnam aan het openbare leven. Maar ook in de meer abstracte vorm van openbaarheid die wordt gedragen door de media was deze scheiding zichtbaar. In de krant kreeg een ingewikkelde en onoverzichtelijke werkelijkheid vorm en samenhang en daarmee betekenis voor de lezer. Tegelijkertijd bood elk blad een eigen representatie van de werkelijkheid die aansloot bij de beleving van haar lezerskring. Het lezen van een dagblad was in deze zin een rituele bevestiging van het bestaan van de eigen sociale geleiding. Het schiep, in de woorden van Benedict Anderson, een *imagined community*:

'Each communicant is well aware that the ceremony he performs is being replicated simultaneously by thousands (or millions) of others of whose existence he is confident, yet of whose identity he has not the slightest notion.'⁴

De sinds 1752 verschijnende *Leeuwarder Courant* (LC) richtte zich in de negentiende eeuw op de sociale elite. In de kolommen werd de burgerlijke levensstijl en het burgerlijk cultuurideaal gerepresenteerd.⁵ Na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 vertoonde de LC weinig animo om haar publiek te verruimen. Zij ging drie in plaats van twee keer per week verschijnen, voerde geen grote redactionele wijzigingen door en werd maar een gulden per jaar goedkoper. Tien jaar later werd zij dagblad. Maar pas nadat in 1914 de abonnementsprijs aanzienlijk was verlaagd veranderde het publiek van de krant. Die was nu betaalbaar voor veel meer mensen, vooral uit de

kleine burgerij. Na een nieuwe prijsverlaging in 1925 en de invoering van weekabonnementen werd het ook voor veel arbeiders mogelijk een abonnement te nemen. In de jaren 1886-1938 steeg de oplage dan ook van 4450 naar 24.000 exemplaren.

Ook Leeuwarden veranderde in deze periode. Het inwonertal groeide van een kleine dertigduizend tot over de vijftigduizend. De motor achter deze groei was natuurlijke aanwas, veroorzaakt door betere huisvesting en gezondheidszorg. Vanaf 1905 werd deze aanwas ondersteund door een migratieoverschot. Veel landarbeiders die in de provincie overbodig waren geworden, hoopten in de stad met losse baantjes als veedrijver of sjouwer in hun onderhoud te voorzien. De stedelijke economie dreef op dienstverlening en handel, met name op de zuivel- en veemarkt. Pas rond de eeuwwisseling ontstond voorzichtig enige industrialisatie, die echter nooit een hoge vlucht nam.⁶ De stad sloeg haar vleugels steeds verder uit over het omringende land. Diverse nieuwe wijken, ook met sociale woningbouw, werden aangelegd buiten de wallen.⁷ Maar vergeleken met andere Nederlandse steden groeide Leeuwarden niet erg snel. Zowel de groei van zijn bevolking als die van de economie ging zeer geleidelijk. Van een massasamenleving

Het gebouw van de *Leeuwarder Courant* aan de Voorstreek, rond 1900.

Bron: *Historisch Centrum, Leeuwarden*

---

was geen sprake; Leeuwarden bleef een rustige, wat stijve provinciehoofdstad. Oud-burgemeester J.A.N. Patijn zag dat niet als een nadeel.

‘Ik wensch Leeuwarden niet toe, dat het snel een groote stad worde’, schreef hij in 1935. ‘Zijn kracht ligt niet in mooie bioscopen, moderne café’s, breede aanleg, maar in zijn bedrijvigheid, zijn veemarkt, met al wat daarmee verbonden is, zijn schilderachtige stadsbeelden, zijn hardrijderijen, en bovenal in de onbedorven, frissche kern van zijn bevolking. En wat dit laatste betreft, is een groote, snel groeiende stad er meestal niet beter aan toe dan een kleine.’⁸

Tot aan de Eerste Wereldoorlog bleef de Leeuwarder standensamenleving intact. Slechts in de onderste regionen van de samenleving was sprake van sociale mobiliteit. Vooral geschoolde en gespecialiseerde arbeiders slaagden erin om toe te treden tot de kleine burgerij, die langzaam groter werd in getal.⁹ De typograaf Obbe Rommerts was een van hen. Eerst was hij meesterknecht op een drukkerij, maar nadat deze was omgezet in een coöperatie schapte hij het tot directeur. Hij was tevens voorzitter van de Provinciale Friesche Werklieden-Vereeniging. Door de elite werd hij gezien als een ‘voor zijn stand zeer ontwikkeld en achtenswaardig persoon’. Zij noodde hem dan ook gaarne aan haar tafel om de ‘Sociale Quaestie’ en andere maatschappelijke problemen te bespreken – eindelijk een fatsoenlijke arbeider waarmee te praten viel.¹⁰ De gematigde Rommerts was een warm pleitbezorger van standensamenwerking. Hij koesterde nog het idee dat men zich gezamenlijk moest inzetten voor het algemeen belang. Dat idee zou aan het eind van de eeuw verdwijnen en plaatsmaken voor een strijd om deelbelangen. Vanaf de jaren 1880 organiseerden de arbeiders zich in vakverenigingen en politieke partijen, net zoals Kuypers’ gereformeerde ‘kleyne luyden’. Rond de eeuwwisseling kreeg de verenigingsmanie Nederland pas goed in haar greep. Er ontstonden talloze maatschappelijke organisaties: van de drankbestrijding en de zionistische jeugdvereniging tot de bonden voor ambtenaren, handelsreizigers en schoenmakerspatroons. Bevolkingsgroepen die voorheen ‘onzichtbaar’ waren, werden herkenbaar doordat zij zich organiseerden. De gematigd liberale heren die op politiek, economisch en cultureel gebied in Leeuwarden de dienst uitmaakten, werden na de eeuwwisseling steeds meer in het defensief gedrongen.

De grote klap kwam na de invoering van het algemeen kiesrecht in 1919. De SDAP haalde een meerderheid in de gemeenteraad die zij niet meer zou afstaan. Ook de confessionelen veroverden meer zetels dan de over het algemeen vrijzinnige liberalen. In de politiek werd het doorbreken van de standsverschillen duidelijk zichtbaar, alhoewel ze niet verdwenen. Deze ontwikkeling zette zich ook op andere terreinen voort. De teloorgang van

de traditionele elite was compleet toen in 1920 het fraaie gebouw van de Grootte Sociëteit moest worden verkocht. Dit 'centrum, waar de meest uiteenlopende denkbeelden en belangen werden besproken', waar 'plannen [werden] beraamd en tot uitvoering voorbereid, die met anderer steun, steun uit speciale kringen, meermalen nuttig waren', verloor zijn centrale plaats in de stad en in de samenleving. De deftige leden verhuisden van de in het centrum gelegen Lange Pijp naar een etablissement aan de achterzijde van een hotel, met de ingang aan het Heerenwiltje. Kon het symbolischer?"

De nieuwe ontwikkelingen stelden de *Leeuwarder Courant* voor een opgave. Niet alleen verbreedde haar lezerspubliek, maar ook verdampte de leefwereld en de levensstijl van de 'leidende kringen' die zij aan het eind van de negentiende eeuw nog in haar kolommen representeerde. Hoe moest zij de nieuwe lezers, afkomstig uit de kleine burgerij en de werkmansstand, tevreden stellen zonder haar traditionele abonnees de deur te wijzen? En op welke wijze moest zij het leven in de stad verslaan nu de zekerheden van de oude, besloten en overzichtelijke cultuur van de burgerlijke elite wegvielen?

Litho van Sociëteit Amicitia aan de Wirdumerdijk in Leeuwarden (rond 1850).

Bron: Historisch Centrum Leeuwarden

Een stadskrant?

De *Leeuwarder Courant* profileerde zich nooit als een stadskrant. Leeuwarden alleen was een te kleine markt; in 1880 telde de stad slechts een goede 29.000 inwoners. Bovendien was de stedelijke identiteit nooit sterk ontwikkeld geweest; de inwoners voelden zich eerder Fries dan *Liuwarder*.¹² Hetzelfde gold voor de krant. De oprichter van de *LC* vroeg in 1757 een octrooi aan bij de Friese Staten en niet bij de stedelijke magistraat. Deze keus toonde dat hij zijn blad niet zag als een stadskrant, zoals de meeste andere couranten in de Republiek, maar als een krant voor de hele provincie. Dat bewustzijn is tijdens haar hele geschiedenis gebleven. De *LC* heeft 'nimmer uit het oog verloren, een *Friesche* courant te zijn; daarin steeds een eer

gesteld en een genoeg gevonden', schreef de redactie in 1938. Die opstelling werd door de lezers gewaardeerd. 'Mijn ouders lazen voor een 40-50 jaar terug reeds "de Leeuwarder" en de goede basis was steeds dat het niet als een courant van en voor Leeuwarden werd beschouwd, maar als een regionaal blad voor geheel Friesland', herinnerde een van hen zich in 1969.¹³ Een aparte stadseditie of regionale edities had de *LC* dan ook niet.

De lezers woonden voor het merendeel buiten de stad. In 1886 had de krant 915 abonnees in Leeuwarden, iets meer dan twintig procent van haar bestand. Dat aantal was aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog gestegen tot 1560, maar in relatieve zin iets teruggelopen. In het Interbellum steeg het aantal abonnementen in Leeuwarden voortdurend. Halverwege de jaren twintig deden de bezorgers al 4500 adressen aan, in 1930 zesduizend en acht jaar later was de oplage gestegen tot 7300. Vijfentwintig tot ruim dertig procent van de abonnees woonde na 1914 in Leeuwarden.¹⁴ De snelle oplagestijging kwam door een prijsverlaging in dat jaar. Directeur H.G.W. Sprenger van de *Leeuwarder Courant* reageerde hiermee op de concurrentie door het *Leeuwarder Nieuwsblad*. Dit goedkope blad werd uitgegeven door de familie Hepkema, tevens uitgever van het in Heerenveen gevestigde *Nieuwsblad voor Friesland*. Met de prijsverlaging boekte de *Leeuwarder Courant* succes; binnen een halfjaar was het aantal abonnees met eenderde toegenomen. Dat kwam mede door een onverwacht voordeel: het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog wakkerde de leeslust aan. In 1925 zette het *Leeuwarder Nieuwsblad* een tweede offensief in. De omvang van het blad werd vermeerderd en de redactionele kwaliteit sterk verbeterd. Ook nu pareerde de directie van de *LC* de aanval op haar positie met een verlaging van de abonnementsgelden. De Leeuwarders gingen twee gulden per jaar minder betalen voor hun krant. Na zes maanden kon in de stad een oplagestijging van zestien procent worden gevierd. De invoering in 1930 van weekabonnementen zorgde voor een verdere toename.¹⁵

Had in 1886 een op de 32,5 Leeuwarders een abonnement op de *LC*, eind 1913 was dat aantal al gestegen tot een op de vijfentwintig, in 1925 tot een op de tien en in 1938 tot een op de 7,4. Dat betekende bijna een verspreiding huis aan huis. De cijfers laten zien dat het lezerspubliek van de krant sterk veranderde. Tot het begin van de twintigste eeuw bevonden de abonnees zich vooral in de hogere standen, maar na 1913 begon dit te veranderen. Nu de *Leeuwarder Courant* fors in prijs was verlaagd werd zij ook voor de kleine burgerij betaalbaar. Winkeliers en ambachtslieden die voorheen een krant huurden van een krantenverhuurder, een voorvader van de hedendaagse leesportefeuillehouder, of met anderen een exemplaar deelden, konden nu zelf een abonnement nemen. Volgens oud-hoofdredacteur W.F.M. van Schaik wenste men voor de Eerste Wereldoorlog 'wel op de hoogte te blijven, maar of het nieuws ietwat belegen was, kwam er minder op aan'. De

---

verlaging van de abonnementsprijs maakte onmiddellijke bevrediging van de nieuwsgierigheid mogelijk en bood zo toegang tot informatie die in het sociaal verkeer onontbeerlijk was.¹⁶ Na 1925 volgde een nieuwe toevloed van lezers uit met name de arbeidersstand. Vooral de weekabonnementen, die wekelijks betaald of opgezegd konden worden, waren voor hen aantrekkelijk. In 1938 hadden maar liefst 1260 Leeuwarders, zeventien procent van de stadsabonnees, zo'n abonnement; dat waren vooral arbeiders. Trots constateerde de directie: 'De stijging in de stad houdt ongeveer gelijken tred met het toenemen der bevolking, zoodat hier de ontwikkeling alleszins verheugend genoemd mag worden'.¹⁷

In 1886 woonde zo'n twintig procent van de abonnees in Leeuwarden, in 1935 was dat getal gestegen tot 31,5 procent. Het inwonertal van de stad verdubbelde bijna in deze periode, waardoor de stedelijke gemeenschap een stuk onoverzichtelijker werd. Bovendien werd de stedelijke infrastructuur gemoderniseerd en vond ruimtelijke uitbreiding plaats. Deze ontwikkelingen maken het op het eerste gezicht waarschijnlijk dat de *Leeuwarder Courant* meer aandacht zou schenken aan de stad. Temeer daar de omvang van de redactionele ruimte door het dagelijks verschijnen in 1879 met maar liefst 270 procent steeg en vervolgens in de periode 1883-1933 nog eens verdrievoudigde.¹⁸ Dit gebeurde echter niet. In absolute zin werd wel steeds meer aandacht besteed aan gebeurtenissen in Leeuwarden, maar in relatieve zin bleef de aandacht voor het stadsnieuws ongeveer gelijk; het percentage schommelde van 1879 tot 1940 tussen de tien en vijftien procent.¹⁹ Het geeft aan dat het stadsnieuws, ondanks de veranderingen in de stedelijke samenleving en in het lezerspubliek, volgens de redactie niet aan belang won. Typerend is dat het nog lange tijd verscheen onder de rubriek 'binnenland'. De krant had 'nu eenmaal een hekel aan wat ze toen een versnipperde rubricering oordeelde', zo herinnerde zich een oud-redacteur.²⁰ Pas in 1912 werd het 'stadsnieuws' met een eigen hoofdje getooid.

Een deftige krant

Op 29 december 1892 nam A.J. Bothenius Brouwer op het Gare du Nord afscheid van zijn Parijse vrienden. Een 'bolderende nachttrein' bracht hem van de dynamische Franse metropool naar de Friese hoofdstad. Daar werd hij onmiddellijk bevangen door de rust en de stilte:

'het kalme tempo van beweging der bevolking, het minder drukke verkeer, de afwezigheid van trams, huurrijtuigen, courantenventers, lichtreclames: alles werkte omwikkelen voor de ooren van hem, die gewend was aan het rumoer en het gejaag eener wereldstad. Iets van bedwelming

---

ging van die kalmte uit; iets onwezenlijks scheen in de rustige, deftige bezadigdheid van menschen en dingen'.

Brouwer voelde zich in Leeuwarden echter al snel thuis. De domineeszoon was een intellectueel, een groot kenner van de Franse letterkunde. Hij had een aantal jaren aan de Sorbonne gestudeerd en zich in de lichtstad vol overgave in het culturele leven gestort. Vanaf de wereldtentoonstelling in 1889 had hij Nederlandse kranten, waaronder de *Leeuwarder Courant* en het *Algemeen Handelsblad*, voorzien van schetsen uit Parijs. Die bevielen zo goed dat directeur Sprenger van de *LC* hem in 1892 vroeg de eerste voltijds hoofdredacteur te worden. Brouwer volgde de bekende hygiënist Samuel Sr. Coronel op die naast zijn baan als provinciaal geneesheer, de krant 'erbij deed'.

De keuze voor de intellectueel Brouwer lag meer voor de hand dan op het eerste gezicht leek. De *Leeuwarder Courant* was een deftige krant, die de leefwereld van de burgerlijke elite in haar kolommen representeerde. Haar redacteuren, Coronel en het gemeenteraadslid Arie Duparc, behoorden evenals directeur Sprenger zelf tot die 'leidende kringen'. Brouwer maakte daarin een soepele entree: 'mijn plaats in de Sociëteit was open: die aan een bekende heerentafel in hotel Weidema toegezegd', herinnerde hij zich later. Al snel stortte de hoofdredacteur zich in het openbare leven. Hij werd lid van 'vele groote en kleine colleges en commissiën', 'gelijk dat in provincie-steden gebruikelijk is'. Onder andere stichtte hij, hoe kon het ook anders, een afdeling van de Alliance Française. Een huwelijk met Catharina Bloembergen, de dochter van een Leeuwarder notabele, bekroonde de maatschappelijke status van 'Monsieur Brouër', zoals de Leeuwarders hem noemden. 'Hij behoorde toen tot de bepaald populaire figuren van de stad; zijn hoffelijkheid, zijn fijne, Franse, geest en zijn warme belangstelling in personen en zaken namen ieder voor hem in.'²¹

Als de *Leeuwarder Courant* een meneer was dan leek zij erg op Brouwer. De krant bewoog zich in dezelfde kringen en sprak op dezelfde toon. Ze was zowel verspreider als vormgever van de burgerlijke cultuur waarvan de hoofdredacteur een exponent bij uitstek was. Hierin had de plicht een waardevol lid van de samenleving te zijn een centrale plaats. De burger moest zich ontwikkelen en dat was iets waarvan men al vroeg werd doordrongen. Zo schreef een zoon zijn vader: 'Mijn pligt gebied het mij goed op te passen, mijn best te doen, om ook later u zoo doende mijne dankbaarheid op eene waardige wijze te betoonen [en] zoo als gij een nuttig lid der maatschappij te worden'.²² Het lezen van de krant ontwikkelde zich in de loop van de negentiende eeuw tot een burgerplicht bij uitstek. Door uitgever en redactie werd de *LC* in de eerste plaats gezien als een middel om kennis te verspreiden. Daarnaast werd de krant beschouwd als een instrument om de 'lagere' standen te beschaven en op te voeden tot volwaardige burgers. Niet toevallig

---

waren Coronel, Duparc en Brouwer ook actief in de Vereniging voor Volksbijeenkomsten die 'met voordrachten, populair-wetenschappelijke lezingen, muziek en dramatische uitvoeringen de ontwikkeling van de volksklasse trachtte te bevorderen'.²³ Journalistiek was met andere woorden een ernstige zaak. Dat uitte zich in veel aandacht voor politiek, geschiedenis en kunst; de gespreksonderwerpen op de herensociëteit.

De *Leeuwarder Courant* bleef in politiek en religieus opzicht neutraal, 'wanneer zij streed, deed zij dat voor het algemeene belang'.²⁴ In een advertentie voor een redacteur werd in 1908 vooropgesteld 'dat ons blad neutraal is en moet blijven, zoodat het geven van eene bepaalde politieke richting aan de artikelen is buitengesloten'. De kandidaten, die van een 'onbesproken moraliteit' moesten zijn, werd nadrukkelijk gevraagd of zij 'eene geprononceerde politieke richting' waren toegedaan. Onpartijdigheid was enerzijds een zakelijke keuze om geen potentiële lezers voor het hoofd te stoten, maar had anderzijds bij de *LC* ook een sterk principiële component. Neutraliteit behoorde, zoals hoofdredacteur J.W.J. Witsen Elias in 1938 nog stelde, tot haar 'geaardheid en karakter'. Politiek gekrakeel om deelbelangen werd gezien als onfatsoenlijk – slechts het algemeen belang van stad, gewest en land telde.²⁵

Fatsoen, zelfbeheersing en deugdzaamheid werden ook anderszins hoog gehouden. Sensationeel nieuws werd zoveel mogelijk geweerd, evenals onwielvoeglijk taalgebruik. Zo meldde de redactie dat een ingezonden brief over een verslag van een vergadering was geweigerd. 'De verslaggever schreef, louter om redenen van kieschheid, de woorden "publieke vrouwen", in plaats van het woord, dat de heer Bolman bezigde, en nu gebruikt deze toch tot driemaal toe dat leelijke woord'.²⁶ Wel vaker werden in berichten of verslagen moralistische zinsneden gebruikt. De redactie aarzelde niet om haar lezers waar nodig voor te houden hoe 'het' hoorde. De scheiding zoals die bestond tussen het openbare en het privé-leven werd streng geëerbiedigd. Dat verklaart bijvoorbeeld het ontbreken van genres zoals het interview – waarvoor men moest binnendringen in het leven van de ondervraagde en die allerlei vrijpostige vragen moest stellen – en de reportage, waarbij men ook balanceerde op de grens van privé en openbaar.

De *Leeuwarder Courant* hanteerde, zoals de meeste Nederlandse kranten, een beheerst-afstandelijke stijl.²⁷ Zij werd gezien als 'deftig en solide' –

'mei de Ljouwerter krige men domeny ef dokter op visite, ef de iene ef de oare stêdman, yn elk gefal immen mei seden en menearen dêr't men net oan wend wier, en dy't yen hwet forlegen makken'.²⁸

Brouwer begon zijn buitenlands overzicht niet zelden met zinnen als: '*Reculer pour mieux sauter*, zou het dat zijn, wat de politiek gedurende de laatste

vier en twintig uren doet?'. Het was de eerste frase die de lezer onder ogen kreeg. Het taalgebruik in de *LC* was zonder meer plechtstatig. De redactie had een sterke voorliefde voor zinnen als: 'Terwijl opruiers de menigte dagelijks tot verzet tegen de politie trachten te verleiden, is het ons aangenaam, een feit te kunnen vermelden, waaruit blijkt, dat de weldenkende ingezetenen hare diensten ook weten te waardeeren'. Op bezonnen wijze lichtte zij haar lezers voor, die echter maar een deel van de werkelijkheid in hun krant zagen gerepresenteerd.²⁹

Wie de grote concurrenten van de *LC* las, kreeg een heel andere werkelijkheid voorgeschoteld. Het *Nieuwsblad van Friesland* en het *Leeuwarder Nieuwsblad* hanteerden een emotioneel-betrokken stijl. Zij richtten zich in stijl en onderwerpskeuze op de middenklasse. 'Opzienwekkende ongelukken en misdaden' werden 'in den sensatietoon' of 'in den vorm van romanntjes' beschreven. Jacob Hepkema schreef vlotte en luchtige verhaaltjes over zaken die de lezer na aan het hart lagen: 'mei "de Hepkema" kaem bûrman efkes oer om in praetsje to hâlden, en faeks in pantsjefol thé ef kofje mei to drinken'.³⁰ Het onderscheid was in één oogopslag duidelijk. Wat bij de *LC* de rubriek 'Binnenland' heette, droeg bij het *Leeuwarder Nieuwsblad* het kopje 'Van heinde en verre'. En verslaggevers van het *Nieuwsblad* bezochten een huttenkamp bij Jubbega waar nog 'inboorlingen' woonden in een 'armzalige hut'. Doordat zij braken 'met het officiële, en bovenal met den langdradigen officiële stijl', groeiden de kranten van de Heerenveense courantier de *Leeuwarder Courant* voorbij.³¹

Een kleine redactie

De nog ongetrouwde Brouwer ging in 1893 op kamers wonen, tegenover het bureau van de krant. Net als zijn voorganger Coronel verrichtte hij zijn werkzaamheden thuis. Loopjongens draafden heen en weer om kopij op te halen en drukproeven te brengen. Regelmatig stak de hoofdredacteur ook zelf de gracht over om de zetterij te bezoeken. Achter een bordpapier scherm zetelden daar temidden van het bedrijfsrumoer zijn ondergeschikten: een redacteur binnenland en een corrector. Enige jaren later kregen zij gezelschap van een redacteur buitenland. Het stadsnieuws werd verzorgd door Arie Duparc die tevens de verslagen schreef van concerten en toneelvoorstellingen. Dat was niet zijn enige bezigheid; hij was van beroep hoofdcommies op de provinciale griffie, voorts secretaris van de Kamer van Koophandel, lid van de gemeenteraad en van diverse besturen en commissies. Daarnaast trad hij op als correspondent van het *Algemeen Handelsblad*, de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, het *Vaderland*, de *Groninger Courant* en de liberale *Friesche Courant*. Dat er af en toe onjuistheden in zijn berichten

---

slopen, 'waardoor de betrouwbaarheid der Leeuwarder Stadsberichten juist niet werd verhoogd', wekt gezien al deze bezigheden nauwelijks verbazing. Duparc zou tot op hoge leeftijd het stadsnieuws blijven verzorgen. Tot enigszins merkwaardige constructies leidde dat af en toe wel; zo versloeg hij koninklijke bezoeken aan Leeuwarden die hij zelf had georganiseerd. De verslagen van de gemeenteraad, waarin de nijvere commies zelf optrad, werden veiligheidshalve overgelaten aan B. Behrns, die ook de vergaderingen van Provinciale Staten en rechtszittingen versloeg.³²

Voor deze laatste taken en het stadsnieuws werd in 1910 een voltijds verslaggever aangesteld (J. Bajema, niet geheel toevallig afkomstig van het *Nieuwsblad van Friesland*) omdat deze bezwaarlijk nog aan goedwillende deeltijdjournalisten konden worden overgelaten. Tot de Tweede Wereldoorlog zou de redactie deze omvang houden. Vier journalisten moesten de steeds maar uitdijende krant iedere dag weer vullen. Het pand – in 1896 was een redactiegebouw – verlieten de meesten pas 's avonds om weer naar huis te gaan. De redacteur buitenland schreef het buitenlands overzicht, steeds circa twee kolommen lang, waarmee de krant iedere dag opende en behandelde de telegrammen van de internationale persbureaus. Datzelfde deed de redacteur binnenland met het binnenlands nieuws dat niet alleen werd verkregen van de persagentschappen, maar ook met de schaar werd vergaard uit landelijke kranten. Deze functionaris redigeerde tevens de berichten die de correspondenten in de provincie instuurden. Controle op dit alles werd uitgeoefend door de hoofdredacteur die daarnaast af en toe een commentaar schreef, het persoverzicht samenstelde en recensies schreef voor de rubriek 'kunstnieuws'. De verslaggever, die ook de Friese rubrieken onder zijn hoede had, was de enige die er met enige regelmatig op uit kon gaan. De overige redacteurs hadden op het bureau hun handen vol. Wel betekende de telefoon, die aan het eind van de negentiende eeuw bij de *LC* zijn intrede deed, een verbetering; men kon nu (echter slechts bij een beperkt aantal aangeslotenen) snel inlichtingen inwinnen zonder op pad te hoeven.³³

Tot de Eerste Wereldoorlog hanteerde de *Leeuwarder Courant* twee genres om het stadsnieuws in te verpakken: het nieuwsbericht en het verslag. Tot 1912 stond het Leeuwarder nieuws op de voorpagina, die bestond uit vier kolommen. De eerste twee waren gereserveerd voor het buitenlands overzicht, dat geen kop droeg maar links bovenaan begon en aan het eind van de tweede of halverwege de derde kolom eindigde. Dan volgde het kopje 'Binnenland' waaronder eerst de artikelen uit Leeuwarden waren gerangschikt. Meestal waren dat drie tot zes korte tot zeer korte berichten. Na 1912 kreeg het stadsnieuws een eigen plaats ergens halverwege pagina drie. Enige rangorde – bijvoorbeeld naar het belang dat zij aan het nieuws hechtte – bracht de redactie in de berichten niet aan. Die hadden hun

gewicht bewezen doordat zij überhaupt het blad hadden gehaald. Men rekende erop dat de lezer zijn 'burgerplicht' getrouw vervulde, dus vooraan zijn krant begon te lezen en na acht, tien of twaalf pagina's weer ophield. Dat bleek overigens niet ver bezijden de waarheid. Volgens de schrijver en journalist Alexander Cohen leerde zijn vader de *Leeuwarder Courant* en het *Handelsblad* 'elke dag uit het hoofd'. 'Geen van ons mag deze voorlichters der Openbare Mening ook maar openvouwen en inzien, voor dat hij die "uitgezogen" heeft, zoals wij zeiden.' Pa Cohen was geen uitzondering.³⁴

Het stadsnieuws rustte op drie pijlers. Ten eerste plaatste de *LC* berichten over personen naar aanleiding van een benoeming, jubileum of overlijden – de hoogtijdagen in een maatschappelijke carrière. Op deze momenten was het geaccepteerd dat de krant over iemand schreef. Het lijdend voorwerp kwam vrijwel zonder uitzondering uit de 'leidende kringen'. Berichten bevatten bij benoemingen vooral zakelijke informatie. Bij jubilea en sterfgevallen werd daarnaast aandacht besteed aan de publieke levensloop van de 'medeburger' en werden prijzende woorden gewijd aan diens karaktereigenschappen. Daarvoor bestonden rituele formuleringen die telkens weer uit de kast werden getrokken. Hierdoor gingen deze berichten wel over personen, maar zij behandelden slechts hun publieke optreden. Ze fungeerden dan ook vooral als een middel om een sociale positie te bevestigen; ze lieten zien wat de desbetreffende persoon voor positie in de samenleving innam en wat hij had gedaan om een bijdrage te leveren aan het 'algemeen belang'. Met dit heikele onderwerp was het wel zaak zorgvuldig te zijn zodat niet onverhoopt het private werd betreden. Zo werd Duparc eens ernstig berispt omdat hij een notabele vroegtijdig had laten sterven. Brouwer was zeer ontstemd omdat

'wij een bespottelijk figuur hebben gemaakt en aan de familie Grosjean groote onaangenaamheden hebben bezorgd. Wij meenen toch ook dat bij een dergelijk geval niet slechts op een los gerucht mag worden afgegaan en alvorens het bericht in te zenden, men zich van het sterfgeval behoort te hebben overtuigd'.³⁵

Ten tweede verkreeg de krant berichten via officiële bronnen. Het ging hier vooral om informatie uit de rapporten van de politie – over aanhoudingen na diefstallen en andere, vaak kleine, vergrijpen. Daders en verdachten werden met initialen aangemerkt. Ambtelijk nieuws kreeg de *LC* van de gemeente. Ten derde vergaarde de redactie 'eigen' nieuws, vaak zogenaamde *faits divers*. Een zeer hoog percentage daarvan ging over kinderen, paarden of handkarren die te water waren geraakt. Niet geheel toevallig, want de *Leeuwarder Courant* was gevestigd aan een gracht. Ook het volgende bericht kon met een blik uit het raam worden vergaard:

'Heden ochtend liep een beschonken man al zwaaiende met een groot zakmes op de Voorstreek. Met behulp van eenige burgers slaagde de politie er in hem het mes te ontnemen, waarop hij op een handkar naar het politiebureau werd vervoerd.'³⁶

In het nieuws leek de directe omgeving van het *LC*-gebouw het centrum van de stad. De aanhef van een lang artikel over een zware ontploffing in een bergplaats van de Leeuwarder vuurwerkfabriek Schuurmans was karakteristiek voor de journalistieke werkwijze:

'De werkzaamheden voor ons blad waren bijna afgelopen, toen, juist om 5 uur, een hevig bonsgeluid in de nabijheid van ons redactiegebouw, gepaard gaande met schokken en trillingen door vloeren en ruiten ons deed beseffen, dat er iets zeer bijzonders moest geschieden'.³⁷

Men wachtte tot het nieuws tot de redactie doordrong.

Het verslag was het tweede genre dat de *Leeuwarder Courant* in de laatste decennia van de negentiende eeuw gebruikte. De verslaggever ging er wel op uit, maar hij bezocht vooral bijeenkomsten die aangekondigd waren en een (semi-)openbaar karakter hadden. Men liet aan het eind van de negentiende eeuw niet bij alle vergaderingen journalisten toe. 'Het kostte in dien tijd, toen men over het algemeen nog niet zeer gesteld was op publiciteit, vrij wat moeite om als verslaggever erkend te worden en van het verlenen van faciliteiten aan de pers was toen weinig sprake', herinnerde een redacteur van de *LC* zich later.³⁸ Men werd geduld als toeschouwer, maar participatie, bijvoorbeeld door het stellen van een vraag, was uit den boze. Verslagen van vergaderingen van de gemeenteraad, van de liberale kiesvereniging, de vereniging van nijverheid of een begrafenisfonds verschenen in de krant, evenals de populair-wetenschappelijke lezingen van de Vereeniging voor Volksbijeenkomsten.³⁹ Meestal stonden zij op pagina vijf, de eerste van het tweede blad. De verslagen waren erg lang en hadden veel weg van notulen. Zij begonnen bij de opening van de vergadering, waarna de woorden van de sprekers bijna letterlijk werden weergegeven of geparafraseerd. Het slot van de bijeenkomst was tevens het eind van het verslag. Enige selectie, behalve in het aantal regels waarmee de spreker werd begiftigd, bracht de verslaggever niet aan. Evenmin duidde hij het nieuws. De lezer diende zelf uit het verslag op te maken wat nieuw, interessant of buitengewoon was. Beeldend geschreven werd er niet, eerder zakelijk. De enige observatie die soms werd vermeld was de reactie van het publiek. 'Applaus' stond er dan.

Een bijzondere plaats namen de rechtbankverslagen in, waaraan relatief veel ruimte werd besteed. Onder het kopje 'rechtszaken' werden achter elkaar de zaken beschreven die op een zittingsdag waren behandeld. Het

verslag begon met de eerste op de rol en eindigde met de laatste. Slechts het aantal zinnen dat aan een proces werd gewijd, zei iets over het belang dat eraan werd gehecht. De rechtbankverslagen en de nieuwsberichten over misdaden en ongelukken waren de enige artikelen waarin gebroken werd met het burgerlijke wereldbeeld. Het gaf de lezer een blik in een andere wereld die zowel afschrikwekkend als amusant was. Op de Leidse studentensociëteit Minerva behoorden de rechtbankverslagen van de *Leeuwarder Courant* om die reden 'tot de meest genoten lectuur'.⁴⁰ Natuurlijk speelden de verdachten daarin een dubieuze hoofdrol. Hun lot, en anders wel de geciteerde opmerkingen van de rechter, maakte duidelijk dat misdaad en oneerlijkheid werden bestraft. Van culturele voorstellingen, meestal toneel of muziek, werd ofwel een verslag ofwel een recensie geschreven. Men bezocht de Kunsten; de kleinkunst, het variété, werd slechts behandeld in de jaarlijkse verslagen van de kermis. Een voorstelling van Het Nederlandsch Toneel, een Beethoven-uitvoering door een Amsterdams duo op piano en viool en een concert van het Groninger Harmonie-orkest lokten de redactie wel naar de zaal.⁴¹ De verslaggever bezocht de plekken waar een beschaafd persoon met enige regelmaat kwam: de concertzaal, de schouwburg, de zalen waar werd vergaderd of naar een lezing werd geluisterd. De straat, om van huttenkampen nog maar niet te spreken, werd gemeden net als het privé-domein – het innerlijk, het huis, het bedrijf – van de burger.

Variaties op eenzelfde thema

'Een koude, zonnige najaarsmorgen. Het water in de gracht rimpelde en een straffe wind joeg, op den weg, het dorre blad voor zich uit... Zóó was de wandeling met den voorganger naar de eerste dagtaak.'⁴²

W.F.M. van Schaik werd in het najaar van 1911 hoofdredacteur van de *Leeuwarder Courant*. Voor hem was de overgang naar Leeuwarden zo mogelijk nog groter dan voor Brouwer: hij kwam uit Bandoeng waar hij leiding had gegeven aan de redactie van de *Preangerbode*. Net als zijn voorganger was hij een liefhebber van kunst en literatuur.⁴³ Van Schaik moest de LC bij de eisen van de tijd brengen, een taak die werd verzwaard toen na de prijsverlaging in 1914 het publiek van de krant zich verbreedde. In een artikel uit 1927 schetste hij de moeilijkheden waar kranten als de zijne voor stonden:

'Tijd en traditie hebben om haar bestaan een atmosfeer geweven, waarbuiten zij niet treden kunnen zonder aan zichzelf ontrouw te zijn. Zij zijn niet zoo vrij in haar bewegen als anderen. Zij zijn aan het verleden geklonken, en men verwacht van haar de waardigheid, die aan een lang

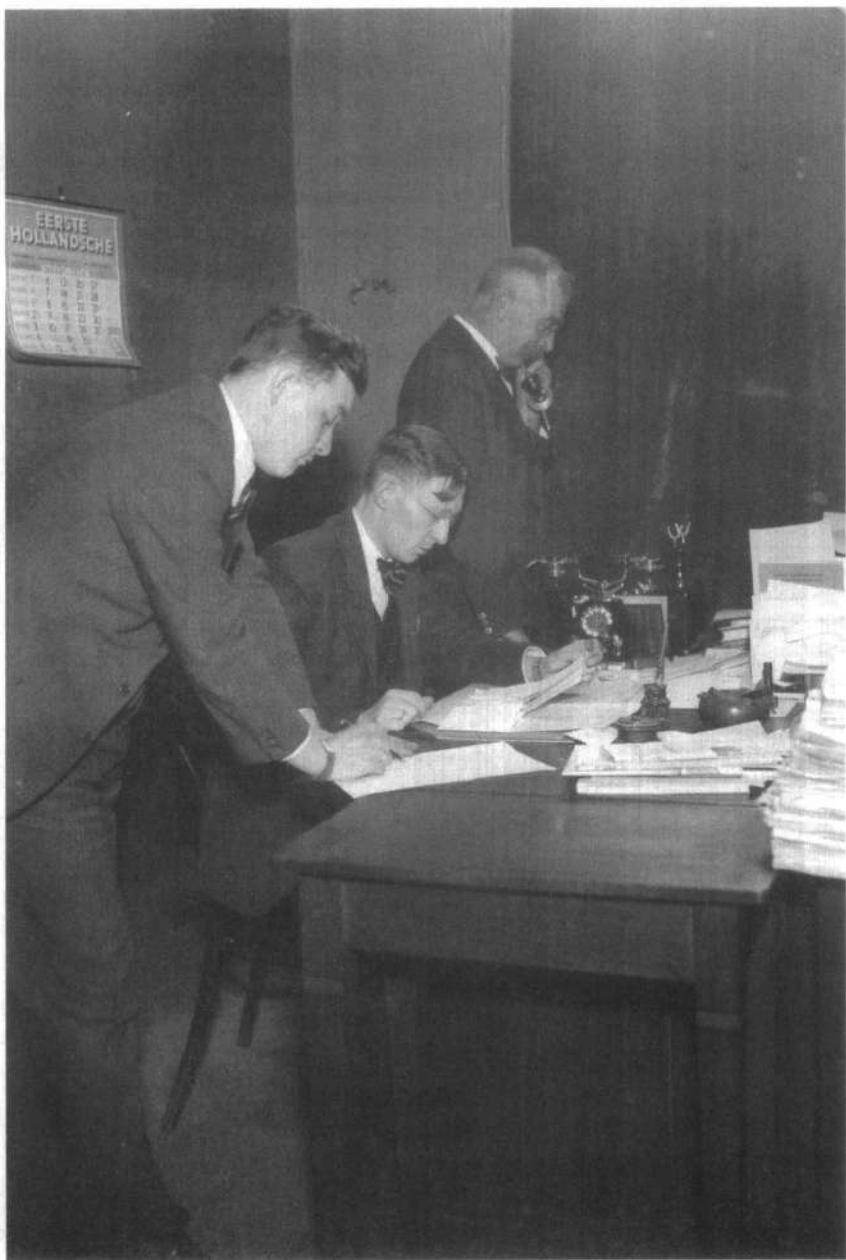
---

leven past, een sterk gevoel voor wat in haar gedragingen behoorlijk is en wat niet. Aan den anderen kant moeten zij zorgen, dat eerbiediging van de traditie niet voert tot verstarring. Zij zullen geen, nog zoo dierbaar reliquie mogen worden, geen nog zoo kostbare antiquiteit – want dan zouden zij afgedaan hebben, omdat zij buiten de wereld rondom haar waren komen te staan. Zij moeten, zich vernieuwend, levend blijven te midden van de zich vernieuwende tijden, door op hun hartslag te reageren en hun geest te verstaan.⁴⁴

Bij zijn afscheid in 1935 werd Van Schaik geprezen om 'het journalistiek conservatisme' waarmee hij 'steeds op de bres had gestaan voor den goeden toon en den beschaafden geest in de krant'. Hij had 'de taak om reputatie en tradities van een blad in onstuimige tijden ongerept te houden', naar behoren vervuld.⁴⁵ Blijkbaar was de vertrekkende hoofdredacteur er in de bijna vijftig jaren van zijn bewind in geslaagd om een afdoende oplossing te vinden voor het door hem in 1927 geschetste dilemma. Hij deed dit door zeer geleidelijk te diversifiëren in stijl en vooral inhoud, maar wel op eenzelfde grondtoon, zodat de identiteit van de krant niet wezenlijk leek te veranderen. Het burgerlijke cultuurideaal bleef de basis van waaruit journalistiek werd bedreven en de krant handhaafde grotendeels haar beheerst-afstandelijke stijl. Distantie en neutraliteit, afkeer van sensatie en effectbejag, een deftige opmaak en taalgebruik waaruit de emotie werd gebannen, waren eigenschappen die de krant nog steeds hoog in het vaandel hield. Zij ging niet voor de nieuwe lezers door de knieën, maar hield hen een ideaalbeeld voor; een stijl die gezien het aantal nieuwe abonnees blijkbaar lokte. Het idee dat de lezer kon worden 'opgevoed' tot een nuttig burger leefde nog steeds. Van Schaik predikte dit vooruitgangsgeloof ook in maatschappelijke functies die hij bekleedde naast zijn hoofdredacteurschap. Zo was hij voorzitter van een woningbouwvereniging en van Kunst aan Allen, dat toneelvoorstellingen voor 'het volk' organiseerde. Het publiek bestond voornamelijk uit 'boekhâlders', herinnerde de toneelmeester zich later.⁴⁶ Het betrof hier dezelfde kleine burgerij die zo massaal toestroomde naar de *Leeuwarder Courant*.

In de eerste decennia van de twintigste eeuw nam de organisatiegraad in de samenleving snel toe. Iedereen was wel ergens lid van, wilde ergens bij horen – het traditionele begrafenisfonds alleen was niet meer voldoende. De opbouw van politieke partijen met daaraan gepaard gaand die van maatschappelijke zusterorganisaties als vakbonden en tal van andere clubs, bijvoorbeeld voor de jeugd, spon een web door de samenleving. Het idee dat zoiets bestond als een algemeen belang, maakte plaats voor de strijd voor deelbelangen. Het leidde tot polarisatie en versplintering; waar in de jaren 1890 op verkiezingsbijeenkomsten nog geopponeerd werd door politici van

*Leeuwarder
Courant-
redacteuren
J. Landstra
(bellend),
J. Hooring en
J. Gutman, 1935.
Bron: Historisch
Centrum
Leeuwarden*

andere partijen, vonden deze in de nieuwe eeuw nog slechts plaats in besloten kring. In 1919 maakte de uitslag van de eerste raadsverkiezingen na de invoering van het algemeen kiesrecht in één klap duidelijk dat er definitief iets was veranderd. De macht in het stadsbestuur was overgenomen door de socialisten. De 'leidende kringen' moesten de macht uit handen geven.

De *Leeuwarder Courant* bleef haar neutraliteit koesteren. Dat was niet altijd tot tevredenheid van de lezers. 'De L.C. neemt veel over en geeft weinig zelf, ook wat hare mening aangaat', klaagde een van hen. En een ander schreef: 'Waaraan wij behoefte hebben – 't is niet de vlakke neutraliteit, maar het klare geluid van een denkend, wijs, beleidvol mensch'.⁴⁷ Toch was de werkelijkheid die de krant representeerde in de jaren twintig en dertig een stuk veelkleuriger geworden. In 1933 werden bijvoorbeeld avonden verslagen van de Vrijheidsbond en de Onafhankelijke Socialistische Partij, van de Burgerscholierenclub Eloquentia en de Bond van Meisjesverenigingen op gereformeerde grondslag, van de Rooms-Katholieke Werkliedenvereniging en de religieuze Maranathabeweging, van een woningbouwvereniging en het ziekenfonds.⁴⁸ De LC deed door haar kleine redactie nog steeds weinig aan actieve nieuwsgaring. De straat was ook nu niet haar werkterrein; zij ging slechts naar georganiseerde bijeenkomsten waar op een beschaafde manier werd geconverseerd. Naarmate de laagste standen meer en meer in organisatorische verbanden werden opgenomen en zich op vergaderingen voegden naar de burgerlijke omgangsvormen, haalden zij vaker de kolommen.⁴⁹ Zij werden zo als het ware 'zichtbaar'. Het verslag werd na het nieuwsbericht het meest gebruikt. De conventies van het genre maakten dat geen lezer aanstoot kon nemen aan het behandelde; de verslaggever noteerde nauwgezet en zonder commentaar in chronologische volgorde wat werd gezegd.

In het stadsnieuws werd in de jaren dertig nog steeds veel aandacht besteed aan personen. Berichten over benoemingen, jubilea en sterfgevallen waren talrijk als vanouds. Toch was er iets veranderd. Zo werd in 1933 geschreven over de begrafenis van een koetsier van de gemeentereinigingsdienst die bij een ongeluk om het leven was gekomen.⁵⁰ Veertig jaar geleden had wellicht het ongeval de krant gehaald, maar naar de teraardebestelling van een koetsier zou de lezer toen tevergeefs hebben gezocht. Ook in de verslagen kwamen personen aan het woord (van schoenlappers tot jeugdige zionisten) die aan het eind van de negentiende eeuw alleen de kolommen zouden hebben gehaald wanneer zij een misdaad hadden begaan of in een gracht waren gevallen. Voorwaarde was wel dat zij zich beschaafd uitten en optraden in een voor de krant bekende omgeving.

De grenzen tussen de openbare en private sfeer werden voorzichtig verkend. Dat gebeurde vooral in het interview, een genre dat lang als onfatsoenlijk was afgedaan, maar in de jaren dertig ook bij de *Leeuwarder Courant* zijn intrede deed. Onwennig was het wel. De journalist had een zekere gêne, zo blijkt bijvoorbeeld uit een vraaggesprek met de jubilerende landbouwmedewerker van de krant. Na enkele inleidende alinea's over het 'gekeuvel' bij de voordeur (de interviewer bleek zijn gesprekspartner als leraar te hebben gehad) volgde het interview: 'en dus vragen wij, zoo conventioneel als dat maar jegens een man als den heer Rauwerda mogelijk is

naar biografische bijzonderheden'. Trots: 'En wij kregen ze los'. Hierna vertelde de jubilaris in tien alinea's zijn levensloop, zonder door de verslaggever te worden onderbroken. Zij monoloog eindigde met: 'En nou witte jo toch genôch!' Waarop de journalist, ingenomen met de door één vraag verkregen informatie, liet volgen: 'Zeer zeker, een journalist, die den heer Rauwerda goed kende, wist genoeg'.¹¹ De stijl van de krant verdroeg geen verregaande nieuwsgierigheid. De geïnterviewde hield op afspraak zijn verhaal, meestal naar aanleiding van een jubileum of afscheid, en dat werd opgeschreven zoals het was verteld.

De krant sneed tevens nieuwe onderwerpen aan; sport bijvoorbeeld. In de negentiende eeuw schreef de *Leeuwarder Courant* alleen over schaatsen en zeilen. Die sporten werden echter meer opgevat als een sociaal evenement dan als een wedstrijd. Vaak kwam de lezer alleen de uitslag van de sportieve strijd te weten; de rest van het bericht werd besteed aan informatie over de aanwezige notabelen. Na de Eerste Wereldoorlog nam sport een grotere plaats in het dagelijks leven in. Overall werden clubs opgericht, met name voetbal en korfbal werden populair. De toename van vrije tijd en de verbeterde sociale omstandigheden openden voor de kleine burgerij en werklieden de weg naar het sportveld. In Leeuwarden was ook hierin nog een zeker standverschil te bespeuren. Voetbalclub Frisia, bijgenaamd 'de Lakschoen', vond haar leden in de hogere kringen. Leeuwarden oftewel 'De Klomp' was bestemd voor de arbeiders.¹² Maar op het veld troffen beide clubs elkaar en in de krant werd van de wedstrijden verslag gedaan. Het onderwerp leidde tot een nieuw genre: het sportverslag. Eerst bleef dat beperkt tot het vermelden van de uitslag, maar weldra werd ook het wedstrijdverloop beschreven. Dit leidde tot een beeldender manier van schrijven. Men kon immers niet zoals bij een vergadering letterlijk opschrijven wat was gezegd. De wedstrijd moest voor de lezer aanschouwelijk worden gemaakt.

Vanaf 1924 werden foto's opgenomen in de *Leeuwarder Courant*. Eerst verzameld op een aparte fotopagina, maar later werden ze ook los bij een artikel geplaatst. De stand der techniek maakte het vastleggen van beweging moeilijk. Daarom zag de lezer vooral statige portretten, landschappen en gebouwen in zijn krant. Aan de deftige, wat saaie opmaak van de *Leeuwarder Courant* veranderde weinig. Tot aan de Tweede Wereldoorlog bleef zij openen met een buitenlands overzicht – een analyse van het wereldnieuws. Koppen bleven tot midden jaren dertig beperkt tot een kolom, vaak tot één woord en bevatten slechts 'een vage en uiterst beknopte oriëntering' op het nieuws: 'Indien er stond "de kabinetscrisis" dan was dat voldoende; de lezer moest maar uit het bericht zelf opmaken hoe het er mee stond'.¹³ De krant verschaft de informatie waardoor de lezer zichzelf kon ontwikkelen. Hoe hij het nieuws wilde duiden, was zijn zaak.

De *Leeuwarder Courant* verbond met haar nieuws en verslagen van allerlei bijeenkomsten de verschillende sociale werelden. Want hoewel het besprokene inhoudelijk zeer van elkaar verschilde, was de manier waarop er verslag van werd gedaan steeds vergelijkbaar. Ieder artikel had dezelfde, vaste structuur en was op een zelfde toon gesteld. Vaak werden zelfs rituele formuleringen gebruikt. Een gebeurtenis moest in het sjabloon passen dat de *LC* hanteerde. Op deze manier hield de krant de lezer voor hoe het hoorde en slechts zij die deze spelregels onderschreven, haalden de kolommen. Hierdoor werd in de krant, waar een artikel over een vergadering van een socialis-tische organisatie naast die van een liberale stond, de stedelijke samenleving toch als een eenheid voorgesteld – als een gemeenschap waarvan de leden verschillende opinies hadden, maar dezelfde omgangsregels eerbiedigden.

Daarnaast zocht de *Leeuwarder Courant*, waar de samenleving versnip-perde en de lezers uiteenlopende maatschappijopvattingen hadden, ook naar iets dat hen inhoudelijk kon verenigen. Dat vond zij in een hernieuwde aandacht voor de Friese identiteit. De jonge leden van de Friese Beweging die in het Interbellum herrees, kregen van Van Schaik ruimte in de krant. De medewerking van de krant ging echter niet verder dan het op beschaafde wijze ondersteunen van een cultuurideaal.

‘Wij hebben daar nooit spijt van gehad – wel betreurd dat het “door-slaan” van enkele heethoofden, het manifesteren van een anti-Neder-landsche tendenz later tot eenige terughoudendheid noopte. Maar het werkelijk-nationale in Friesland heeft recht op behoud en dus op steun in zijn zwaren strijd tegen den ondergang, die het bedreigt.’¹⁴

Hoezeer de meningen ook uit elkaar mochten lopen, Fries bleven alle stads-genoten.

Het succes van de *Leeuwarder Courant*

Wanneer de redactie van de *Leeuwarder Courant* een jubileum te vieren of een afscheid te herdenken had, werd altijd de nadruk gelegd op de lange en eerbiedwaardige geschiedenis van de krant. Aan het verleden en het daar-mee samenhangend karakter van het blad werd veel waarde gehecht. Het ging om ‘den goeden toon en den beschaafden geest’, om ‘waardigheid’ en om ‘een sterk gevoel voor wat in haar gedragingen behoorlijk is en wat niet’. Scheidende hoofdredacteuren werden geprezen omdat zij de krant hadden aangepast aan de eisen van de tijd zonder haar ‘reputatie en traditie’ over boord te zetten. De identiteit van de *LC*, waaraan veel belang werd gehecht, zat kortom vooral in haar stijl. Zij verspreidde het burgerlijk cultuurideaal

---

en representeerde de burgerlijke levensstijl. Dit bleef, ook toen na 1914 haar publiek veranderde, de grondtoon van het blad.

De *Leeuwarder Courant* stelde zichzelf niet tot taak een bepaalde overtuiging te verspreiden. Evenmin wilde de krant de lezer vermaken met sensationeel nieuws dat op een uitbundige wijze werd gepresenteerd. Zij speelde niet in op de emotie, maar wilde de abonnees op een bezonnen manier inlichten zodat die zichzelf een oordeel konden vormen. Steeds koesterde zij de verwachting dat de krant beschaving zou brengen en daarom kwamen in haar kolommen alleen zij die de burgerlijke omgangsregels onderschreven aan bod. Dat betekende dat aan het eind van de negentiende eeuw vooral de leefwereld van de sociale elite werd gerepresenteerd. De krant deed weinig aan actieve nieuwsgaring omdat dit weinig fatsoenlijk werd geacht. Zij versloeg alleen georganiseerde bijeenkomsten waar op nette toon van gedachten werd gewisseld of van beschaafd vermaak werd genoten. Slechts mensen die iets voor de maatschappij betekenden of betekend hadden, verdienden een positieve rol in het nieuws. Zij kwamen vrijwel zonder uitzondering uit de 'leidende kringen'. Arbeiders stonden alleen in de krant (en dan vaak ook nog zonder naam en toenaam) als zij een misdaad hadden begaan, in het water waren gevallen of subject van liefdadigheid waren. Toen de lagere standen echter de burgerlijke levensstijl gedeeltelijk kopieerden, werden zij zichtbaar voor én in de krant. Nu zij hun stem in georganiseerd verband lieten horen en hun vergaderingen inrichtten volgens de burgerlijke normen, werden zij onderwerp van verslaggeving. Hierdoor werd de inhoud van de *Leeuwarder Courant* pluriformer. Zij deed verslag van allerlei bijeenkomsten, ongeacht de denkbeelden die werden vertolkt, zolang dat maar gebeurde op een fatsoenlijke wijze.

Het lezen van een krant was een burgerplicht en maakte een belangrijk onderdeel uit van de burgerlijke levensstijl.⁵⁵ Zodra in 1914 en 1925 een abonnement financieel mogelijk werd, grepen de kleine burgerij en de arbeiders de kans aan om toe te treden tot de gemeenschap van krantenlezers. Het lezen van een courant werd in het Interbellum in alle lagen van de bevolking gewoon. De *Leeuwarder Courant* hield de nieuwe lezers een ideaal voor. Zij wilden toetreden tot de deftige, fatsoenlijke en beschaafde wereld die in de kolommen van de krant werd gerepresenteerd.⁵⁶ 'Men moet zijn stand ophouden, neemt overal deel aan, doet overal aan meê, en het gevolg is dikwijls een deficit op de rekening van het welvaren', constateerde de arts Kooperberg in 1888 over de Leeuwarder kleine burgerij.⁵⁷ Een eigen abonnement was in zekere zin een statussymbool dat niet alleen een zekere welstand bewees, maar ook toegang gaf tot de burgerlijke gemeenschap van krantenlezers. Een abonnement bood de informatie die in het maatschappelijk verkeer noodzakelijk was, het verschaft sociale kapitaal. Om deze reden spelde vader Cohen, een bescheiden winkelier in galanterieën, iedere dag de

couranten. Het verschafte hem een zelfde referentiekader als andere burgers waardoor een gesprek op gelijk niveau mogelijk werd.

De *Leeuwarder Courant* verbond met haar verslaggeving de verschillende sociale gemeenschappen in de stad. Doordat zij op eenzelfde wijze uiteenlopende gebeurtenissen beschreef, suggereerde de krant een zekere eenheid in de versplinterende stedelijke samenleving. Het wel of niet willen voldoen aan het burgerlijk cultuurideaal werd de lakmoesproef voor het wel of niet in de krant verschijnen. Hierdoor werd een zekere continuïteit in stand gehouden waardoor de traditionele lezers zich in de krant bleven herkennen. De nieuwe abonnees zagen dat ook hun leefwereld gedeeltelijk aan bod kwam. Maar van hen werd wel verwacht dat zij het burgerlijke cultuurideaal onderschreven. De *Leeuwarder Courant* koesterde de gedachte dat zij een belangrijke rol had gespeeld bij de verbreiding van dat ideaal. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog kon de krant opgewekt constateren:

‘Werkelijk, het is een bijzonder genoeg om voor een ontwikkeld, nuchter en kritisch publiek als het Friesche een courant uit te geven. Een publiek, dat niet jaagt naar sensatie, dat een goed gesteld woord weet te waardeeren, een bezonken artikel met de aandacht leest welke het verdient. Zoo kon de *Leeuwarder Courant* zonder moeite, en met voldoening, haar aard trouw blijven.’¹⁸

Noten

- 1 Ph. Kooperberg, *Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden*, Den Haag 1888, p. 75-76; J. Faber, J. Falize en A. Jager (red.), ‘Hier wordt U, voor gij sterft, een luthof aangeboden’. *Begraven en begraafplaatsen*, Leeuwarden 1999, p. 3, 6, 34-43.
- 2 P.J. Troelstra, *Gedenkschriften I. Wording*, Amsterdam 1927, p. 109-110; R. Kunst e.a. (red.), *Leeuwarden 750-2000. Hoofdstad van Friesland*, Franeker 1999, p. 302, 319, 349; zie voor vergelijkbare visies op de standsverdeling: Kooperberg, *Geneeskundige plaatsbeschrijving*, p. 84-88 en H. Burger, *Leeuwarder jeugdherinneringen*, Amsterdam 1949, p. 46.
- 3 Kunst, *Leeuwarden 750-2000*, p. 235-238, 335-336.
- 4 B. Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*, Londen en New York 1991, 2e herz. druk, p. 35.
- 5 Zie: R. Aerts en H. te Velde (red.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*, Kampen 1998.
- 6 R. van der Woude, *Leeuwarden 1850-1914. De modernisering van een provinciehoofdstad*, Leeuwarden 1994, p. 287-291; Kunst, *Leeuwarden 750-2000*, p. 318, 398-399.
- 7 Zie voor de ruimtelijk verandering van Leeuwarden: R. Visscher, *Leeuwarden van 1846 tot 1906. Een vervolg op Eekhoff's geschiedkundige beschrijving van Leeuwarden*, Den Haag 1908.

- 8 *Leeuwarder Courant* (LC), Herdenkingsnummer Leeuwarden 1435-1935, 30-8-1935.
- 9 Van der Woude, *Leeuwarden 1850-1914*, p. 303-309.
- 10 J. Frieswijk, *Socialisme in Friesland 1880-1900*, Amsterdam 1977, p. 25-31; Kunst, *Leeuwarden 750-2000*, p. 313-316.
- 11 LC, 30-8-1935; Van der Woude, *Leeuwarden 1850-1914*, p. 385, 278.
- 12 Het is in dit verband veelzeggend dat de in 2000 verschenen stadsgechiedenis van Leeuwarden de ondertitel 'Hoofdstad van Friesland' heeft meegekregen.
- 13 LC, 1-4-1938; Archief LC, Bundel fusie 1969, A.M. Nauta te Sneek aan Redactie LC, 29-9-1969.
- 14 Archief LC, Abonnementenboek 1886; idem, Notulenboek commissarissen. Tussen 1913 en 1940 steeg de totale oplage van 6.500 tot 24.000 exemplaren.
- 15 Archief LC, Notulenboek commissarissen, 30-5-1914, 27-10-1925, 7-6-1926 en 8-12-1930.
- 16 LC, 1-4-1938.
- 17 Archief LC, Notulenboek commissarissen, 6-6-1936.
- 18 Cijfers uit Inhoudsanalyse LC. Hiervoor is om de tien jaar (vanaf 1753) een steekproef van zes dagen geanalyseerd. Voor een regelmatige spreiding over het jaar zijn steeds de eerste maandag van februari, de eerste dinsdag van april, de eerste woensdag van juni enz. bekeken.
- 19 De ruimte die gemiddeld per week aan het stadsnieuws werd besteed steeg van 1716 cm² in 1883 tot 5486 cm² in 1893 tot 9880 cm² in 1933.
- 20 Jubileumnummer LC, 18-9-1952.
- 21 *Leeuwarder Courant*, Herdenkingsnummer Leeuwarden 1435-1935, 30-8-1935; J.W.J. Witsen Elias, 'Antonie Jacob Bothenius Brouwer' in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1950-1951*, Leiden 1952, p. 93-96; citaat p. 94.
- 22 H. Nicolai, *De Kingma-kroniek, of: Hoe een familiegeheugen meer dan tweehonderdvijftig jaar intact bleef*, Groningen 1997, p. 96; Zie voor burgerlijke cultuur in Friesland ook: Y. Kuiper, H. Nicolai en C. Rattink (red.), *Freules, dames, vrouwen. Friese vrouwen en de burgercultuur, 1850-1950*, Leeuwarden 1999.
- 23 Kunst, *Leeuwarden 750-2000*, p. 313; Witsen Elias, 'Antonie Jacob Bothenius Brouwer', p. 94.
- 24 LC, 1-4-1938.
- 25 Nederlands Persmuseum (Amsterdam), Map Zk 50835; LC, 1-4-1938.
- 26 LC, 23-1-1893.
- 27 Zie voor een exploratie van het begrip 'journalistieke stijl' en voor de invloed die de Eerste Wereldoorlog uitoefende op de Nederlandse journalistieke cultuur: M. Broersma, 'Botsende Stijlen. De Eerste Wereldoorlog en de Nederlandse journalistieke cultuur' in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, 2, 1999, nr. 2, p. 40-68.
- 28 Met de *Leeuwarder* kreeg men de dominee of de dokter op visite, of de een of andere stedeling, in ieder geval iemand met zeden en manieren waaraan men niet gewend was en die wat verlegen maakten.
- 29 *Bildtsche Courant*, 4-1-1914; J.J. Hof, 'J. Hepkema yn libben en wurk' in: *Swan- neblommen*, 2, 1920, p. III; LC, 3-1 en 21-1-1893.
- 30 Met 'de Hepkema' kwam de buurman even langs om een praatje te maken en een kopje thee of koffie te drinken.

- 31 *Bildtsche Courant*, 4-1-1914; Hof, 'J. Hepkema', p. III; *Nieuwsblad van Friesland*, 5-1-1934.
- 32 *LC*, 29-7-1927, 1-4-1938 en 6-8-1903; Gemeentearchief Leeuwarden, Provinciale Almanak van Friesland 1877, eigendom geweest van A. Duparc; Archief *LC*, Brievenboek redactie 1886-1898, Erven Koumans Smeding aan Duparc, 30-1-1897.
- 33 Archief *LC*, Geheim kasboek directie 1908-1923 en 1924-1933; H.G.W. Sprenger, *Beknopte geschiedenis der Leeuwarder Courant, uitsluitend voor aandeelhouders van de "N.V. de Leeuwarder Courant"*, Leeuwarden 1935, p. 12; *LC*, 18-9-1952.
- 34 A. Cohen, *In opstand*, Amsterdam 1960, p. 39; vergelijk bijvoorbeeld Troelstra, *Gedenkschriften*, I, p. 87.
- 35 Archief *LC*, Brievenboek redactie 1886-1898, Erven Koumans Smeding aan Duparc, 30-1-1897.
- 36 *LC*, 2-1-1893.
- 37 *LC*, 1-4-1914.
- 38 *LC*, 6-8-1903.
- 39 *LC*, 5-2 en 1-12-1883, 6-2 en 11-4-1893.
- 40 *LC*, 18-9-1952.
- 41 *LC*, 30-1-1893.
- 42 *LC*, 30-4-1935.
- 43 Tussen het vertrek van Brouwer op 1-2-1910 en de benoeming van Van Schaik op 1-11-1911, was W. Graadt van Roggen hoofdredacteur van de *LC*.
- 44 *LC*, 27-9-1927.
- 45 *LC*, 30-4-1935.
- 46 B. Keulen (red.), *100 Jaar/Jier Friesland. Beeld van de twintigste eeuw*, Leeuwarden 1999, p. 86.
- 47 Koninklijke Bibliotheek (Den Haag), Collectie P. de Clercq (122 D3), Inv.nr. 7, f 394, P. de Clercq aan H.G.W. Sprenger, 21-3-1914; *LC*, 29-7-1927.
- 48 *LC*, 6-2, 4-4, 7-6 en 6-10-1933.
- 49 Zie: H. Wedman, 'Hoeden en petten. Socialisme en burgerlijke cultuur in Nederland' in: Aerts en Te Velde, *De stijl van de burger*, p. 218-245.
- 50 *LC*, 1-1-1933.
- 51 *LC*, 13-3-1939.
- 52 Kunst, *Leeuwarden 750-2000*, p. 428.
- 53 *LC*, 18-9-1952.
- 54 *LC*, 30-4-1935.
- 55 Zie bijvoorbeeld de reglementen van de Groote Sociëteit in: Gemeentearchief Leeuwarden, Archief Groote Sociëteit, Inv.nr. 11, reglementen 1826-1930. De artikelen over 'Couranten, tijdschriften enz.' volgden direct na die over lidmaatschap, ballotage en financiën. Het lezen van kranten was op de sociëteiten een van de belangrijkste verpozingen.
- 56 Zie hiervoor: P.Th. Kok, *Burgers in de bijstand. Werklozen en de ontwikkeling van de sociale zekerheid in Leeuwarden van 1880 tot 1930*, Franeker 2000.
- 57 Kooperberg, *Geneeskundige plaatsbeschrijving*, p. 85.
- 58 *LC*, 1-4-1938.